13.2 Чесність та непідкупність. Вимоги щодо несумісності з іншими видами діяльності. Недопущення конфлікту інтересів

Принципи чесності та непідкупності є фундаментальними етичними вимогами до діяльності правника і безпосередньо пов'язані з принципом верховенства права та довірою суспільства до правосуддя. Вони закріплені як у міжнародних стандартах, так і в національному законодавстві України. Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються найвищою соціальною цінністю, а отже діяльність правників має бути спрямована на забезпечення та захист прав людини. Реалізація цього завдання неможлива без дотримання принципів доброчесності, чесності та незалежності.

У сфері суддівської діяльності ключове значення мають Бангалорські принципи поведінки суддів (Bangalore Principles of Judicial Conduct, 2002), які визначають доброчесність як одну з базових цінностей судової влади. У пункті 3.1 цих принципів зазначено: "Integrity is essential to the proper discharge of the judicial office", тобто доброчесність є необхідною умовою належного здійснення суддівських повноважень. Пункт 3.2 підкреслює, що поведінка судді повинна підтримувати довіру суспільства до судової влади. Подібний підхід міститься і в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2010)12 щодо суддів, де наголошується, що судді повинні діяти чесно, неупереджено і незалежно від будь-якого впливу.

На рівні українського законодавства ці вимоги деталізовані у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Відповідно до статті 56 цього Закону, суддя зобов'язаний справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати справи відповідно до закону і дотримуватися правил суддівської етики.

Кодекс суддівської етики (2013) у статті 3 встановлює, що суддя повинен бути прикладом дотримання закону та принципу верховенства права, а стаття 4 передбачає обов'язок уникати будь-яких дій, які можуть поставити під сумнів незалежність, чесність або доброчесність судді. Таким чином, чесність правника розглядається не лише як моральна категорія, а як юридичний стандарт професійної поведінки.

Подібні вимоги встановлюються і щодо адвокатів. Згідно з Основними принципами ролі адвокатів (Basic Principles on the Role of Lawyers), прийнятими ООН у 1990 році, адвокати повинні підтримувати честь і гідність своєї професії. У принципі 15 зазначено, що адвокати зобов'язані завжди діяти так, щоб зберігати професійну честь, а принцип 16 гарантує можливість виконання адвокатами своїх функцій без незаконного втручання або тиску. У національному праві України ці стандарти конкретизуються Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилами адвокатської етики.

Зокрема, стаття 21 Правил адвокатської етики встановлює, що адвокат не має права використовувати докази, про неправдивість яких йому достеменно відомо. Це означає, що навіть у разі наполягання клієнта адвокат не може подавати суду підроблені документи або свідомо викривляти фактичні обставини справи.

Важливим елементом забезпечення чесності, незалежності та неупередженості правника є встановлення вимог щодо несумісності з іншими видами діяльності, які покликані запобігти виникненню ситуацій, коли сторонні інтереси можуть вплинути на здійснення правосуддя. Для суддів такі обмеження закріплені у статті 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка визначає перелік видів діяльності та статусів, несумісних із перебуванням на посаді судді.

Відповідно до частини першої статті 54 цього Закону, перебування на посаді судді є несумісним із зайняттям будь-якої посади в органах державної влади або органах місцевого самоврядування, а також із наявністю представницького мандата. Крім того, перебування на посаді судді є несумісним із наявністю щодо особи заборони обіймати посади, до яких застосовується процедура очищення влади відповідно до Закону України «Про очищення влади».

Згідно з частиною другою статті 54, суддя не має права поєднувати свою діяльність із підприємницькою або адвокатською діяльністю, обіймати інші оплачувані посади чи виконувати іншу оплачувану роботу. Водночас закон передбачає винятки: суддя може займатися викладацькою, науковою або творчою діяльністю, оскільки такі види діяльності традиційно визнаються сумісними зі статусом судді і не створюють ризику залежності або конфлікту інтересів. Також судді заборонено входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства чи організації, діяльність якої спрямована на отримання прибутку.

Окремі гарантії незалежності передбачені частиною третьою статті 54, яка регулює ситуацію, коли суддя володіє корпоративними правами або іншим майновим інтересом у діяльності юридичної особи, що має на меті отримання прибутку. У такому випадку суддя зобов'язаний передати такі корпоративні права або інші відповідні майнові права в управління незалежній третій особі без права надання інструкцій щодо управління ними. Ця вимога спрямована на те, щоб суддя не мав можливості впливати на господарську діяльність підприємства, а відповідно — уникнути конфлікту інтересів. Водночас закон дозволяє судді отримувати пасивні доходи, зокрема відсотки, дивіденди та інші доходи від майна, власником якого він є.

З метою забезпечення політичної нейтральності судової влади частина четверта статті 54 встановлює, що суддя не може належати до політичних партій або професійних спілок, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах чи страйках. Перебуваючи на посаді, суддя також

не може бути кандидатом на виборні посади в органах державної влади (крім судової влади) чи органах місцевого самоврядування, а також брати участь у передвиборчій агітації. Ці обмеження спрямовані на забезпечення політичної нейтральності суддів і недопущення впливу політичних інтересів на здійснення правосуддя.

Водночас закон передбачає певні випадки, коли суддя може виконувати інші функції, не порушуючи вимог несумісності. Так, відповідно до частини п'ятої статті 54, у разі призначення судді членом Вищої ради правосуддя або Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, він відряджається для роботи в цих органах на постійній основі, при цьому за ним зберігаються гарантії матеріального, соціального та побутового забезпечення, встановлені для суддів. Аналогічно, відповідно до частини шостої статті 54, суддя може бути відряджений для роботи у Національній школі суддів України або до Ради суддів України, якщо він обраний її головою або заступником голови.

Згідно з частиною сьомою статті 54, суддя також зобов'язаний дотримуватися вимог щодо несумісності, встановлених законодавством у сфері запобігання корупції. Водночас закон прямо передбачає, що відрядження судді для роботи до Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України або Ради суддів України не вважається сумісництвом.

Щодо адвокатів вимоги щодо несумісності професійної діяльності встановлені статтею 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Ці обмеження спрямовані на забезпечення незалежності адвокатської професії, недопущення конфлікту інтересів та запобігання ситуаціям, коли службові або інші повноваження можуть впливати на здійснення адвокатської діяльності.

Відповідно до частини першої статті 7 цього Закону, несумісною з діяльністю адвоката є низка видів діяльності. Зокрема, пункт 1 частини першої статті 7 передбачає, що адвокат не може працювати на посадах осіб, зазначених у пункті 1 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції». До таких осіб належать, зокрема, особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (державні службовці, посадові особи органів місцевого самоврядування, судді, прокурори тощо). Таким чином, адвокатська діяльність є несумісною з перебуванням на державній службі або виконанням функцій органів влади, що покликано забезпечити незалежність адвоката від державних органів.

Крім того, згідно з пунктом 2 частини першої статті 7, адвокатська діяльність є несумісною з військовою або альтернативною (невійськовою) службою. Це обмеження пояснюється тим, що перебування на військовій службі передбачає підпорядкування системі військової дисципліни та виконання наказів командування, що може суперечити принципу незалежності адвоката.

Відповідно до пункту 3 частини першої статті 7, адвокатська діяльність є несумісною з нотаріальною діяльністю, а пункт 4 частини першої цієї статті передбачає несумісність адвокатської діяльності із судово-експертною діяльністю. Такі обмеження спрямовані на запобігання ситуаціям, коли одна і та сама особа могла б одночасно виконувати процесуальні функції, що мають різну правову природу та можуть призвести до конфлікту інтересів.

Водночас закон передбачає певні винятки. Згідно з абзацом шостим частини першої статті 7 Закону, вимоги щодо несумісності, передбачені пунктом 1 цієї частини, не поширюються на депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та депутатів місцевих рад, за винятком тих депутатів, які здійснюють свої повноваження у відповідній раді на постійній основі.

У разі виникнення обставин несумісності закон встановлює чітку процедуру реагування. Відповідно до частини другої статті 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат зобов'язаний у триденний строк з моменту виникнення таких обставин подати до ради адвокатів регіону за адресою свого робочого місця заяву про зупинення адвокатської діяльності. Такий механізм дозволяє забезпечити дотримання вимог закону та запобігти здійсненню адвокатської діяльності в умовах несумісності.

Ще одним важливим етичним стандартом є недопущення конфлікту інтересів. Його правове визначення міститься у статті 1 Закону України «Про запобігання корупції», де встановлено, що конфлікт інтересів — це суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, яка може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень. Закон розрізняє потенційний конфлікт інтересів, коли існує ризик такого впливу, і реальний конфлікт інтересів, коли приватний інтерес уже впливає на прийняття рішення. Відповідно до статті 28 цього Закону, особа зобов'язана повідомити про наявність реального або потенційного конфлікту інтересів свого безпосереднього керівника та вжити заходів для його врегулювання.

У судочинстві конфлікт інтересів часто пов'язаний із питанням відводу судді. Наприклад, стаття 36 Цивільного процесуального кодексу України передбачає, що суддя не може брати участь у розгляді справи, якщо він є членом сім'ї або близьким родичем сторони чи інших учасників процесу. Аналогічні положення містить стаття 75 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якої суддя підлягає відводу, якщо існують обставини, що викликають сумнів у його неупередженості.

Практика Європейського суду з прав людини також приділяє значну увагу питанням конфлікту інтересів та неупередженості суду. У справі Piersack v. Belgium (1982) Суд встановив порушення статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки суддя раніше працював

прокурором у цій же справі. ЄСПЛ підкреслив, що правосуддя має не лише здійснюватися, але й виглядати таким, що здійснюється справедливо. Подібну позицію Суд висловив і у справі Micallef v. Malta (2009), де зазначив, що навіть обґрунтований сумнів у неупередженості суду може становити порушення права на справедливий суд.

Практичні ситуації конфлікту інтересів можуть виникати в різних формах. Наприклад, суддя не може розглядати справу, якщо однією зі сторін є компанія, власником якої є його близький родич. У такому випадку суддя повинен заявити самовідвід, щоб забезпечити неупередженість судового розгляду. Аналогічно адвокат не може представляти інтереси нового клієнта у спорі проти компанії, яку він раніше консультував, якщо він отримав від неї конфіденційну інформацію. Такі дії можуть порушувати вимоги Правил адвокатської етики щодо конфлікту інтересів.

Отже, принципи чесності, непідкупності, несумісності та відсутності конфлікту інтересів є ключовими елементами професійної етики правника. Їх дотримання забезпечує реалізацію права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Європейської конвенції, сприяє зміцненню довіри до правової системи та запобігає корупції у сфері правосуддя. Порушення цих принципів може мати серйозні наслідки, включаючи дисциплінарну відповідальність, звільнення з посади або навіть кримінальну відповідальність у разі вчинення корупційних правопорушень.